

Конверзиите автор – читател (едно можно читање на есеистиката на Милан Кундера)

Марија Ѓорѓиева Димова

Читателот во романот најпрвин го препознава веќе познатото. Меѓутоа, романсиерот го прима во наследство не само она што било реализирано, туку и сето она што било возможно. Милан Кундера

Овој текст претставува „второ“ читање на есеите на Милан Кундера, што се надоврзува на првото читање, понудено во рамките на излагањето на Петтата македонско – чешка конференција: тоа толкување беше фокусирано врз деривирање на интертекстуалната теорија на романот, имплицитно присутна во трите книги есеи: *Уметност на романот*, *Изневверените тестаменти* и *Завеса*. Овој текст, пак, се навраќа кон есеите на чешкиот автор, толкувани од аспект на нивната илустративност во однос на конверзивното двојство автор – читател. Со оглед на тоа дека дел од интертекстуалните теории ја заговараат оваа конверзија, второто читање на есеистиката на Кундера е комплементарно дополнување на првото читање.¹

Теориските премиси на конверзијата автор – читател

Иако раната теориска мисла за интертекстуалноста ги промовира тезите за сеприсутноста на (интер)текстот и за инверзивното поместување на авторитетот од авторот врз читателот (Ролан Барт), сепак, дел од интертекстуалните концепции ја сугерираат и конверзивноста автор – читател. Според Ренате Лахман авторот е читател кој го трансформира хоризонтот обликуван со претходните читања на текстуалниот хоризонт, кој може да биде трансцендиран од други читања.² Џудит Стил и Мајкл Вортон ја нагласуваат

1 Дополнувањето е и во смисла на тоа дека во рамките на овој текст се вклучени и есеите од неговата книга *Средба*.

2 Лахман, Ренате: Литература создадена од литература: пишувањето како продолжение, пишувањето како одговор и преработка. Во: Кулавкова, К. (прир.): *Теорија на интертекстуалноста*. Скопје 2003, с. 241.

примарноста на „писателот како читател на текстови“, а потоа и како творец, што ја имплицира достапноста на текстот единствено преку процесот на читање. Во таа насока, се дистингираат двете интертекстуални оски: едната, сочинета од текстови кои доаѓаат преку авторите (кои се прво читатели) и другата, сочинета од текстови кои доаѓаат преку читателите (во улога на ко-автори).³ Конверзијата автор – читател е сугерирана и во концептот продуктивна рецепција, што ги опфаќа случаите кога авторите ги создаваат делата како резултат на сопствената рецепција на веќе постојните текстови, значи интер(ре)активно: рецепцијата иницира „нова“ книжевна продукција, која се реализира преку интертекстуални постапки.⁴

Романсиерските искуства на конверзијата автор – читател

Но, не само теоретичарите, туку и романсиерите преку сопственото искуство го потврдуваат конверзивниот однос меѓу авторот и читателот. Орхан Памук во своите предавања објавени во книгата *Наивниот и сентименталниот романописец* ја осведочува доживеаната неминовност на двојството автор – читател: „Моите искуства како читател на романи и како романописец се испреплетени. Најдобрите начин да се проучи еден роман е да се читаат добрите романи и да се тежнее да се напише нешто слично на нив ... Кога ние романописците почнуваме патешествие со нова книга, се повикуваме на собраното искуство од сите претходни романи и знаењето стекнато од сите претходни изданија ни помага и нè поддржува.“⁵ Рускиот романсиер и поет Андреј Бели, доживувајќи го авторот како „културално паметење“, како „збирен цитат“, ќе го дефинира и уметничкиот дискурс како своевидно „секавање за секавањето“. И Милан Кундера, низ примерот на своите есеи, го сугерира конверзивниот дуалитет автор – читател: тој е романсиер, којшто како читател на туѓите текстови, е инспириран да ги авторизира сопствените читателски искуства во интерпретативно – есеистички промислувања на романот. Оттаму, неговите есеи, објавени во книгите *Уметност на романот*, *Изневерените тестаменти*, *Завеса* и *Средба* може да се читаат како пишување за пишувањето, изведено од позиција на писател којшто ја истражува романескната практика низ широката упатеност во историјата и во теоријата на жанрот. Токму низ тој паралелизам, Кундера се афирмира и како компетентен читател со богата интертекстуална енциклопедија. Интерпретативното плетење на интертекстуалната мрежа меѓу

3 Стил, Џуди – Вортон, Мајкл: Вовед. Во: Кулавкова, К. (прир.): *Теорија на интертекстуалноста*. Скопје 2003, с. 245–246.

4 Grünevald-Mög, Marija: Istraživanje uticaja i recepcije. *Polja* (Novi Sad), 1987, бр. 335, с. 40–45.

5 Памук, Орхан: *Наивниот и сентименталниот романописец*. Скопје 2013, с. 166–169.

романите од сопствената читателска емпирија резултира во есеистичко презентирање на она што Кундера го нарекува „мојата голема плејада“ и „лична историја на романот“. Конверзијата автор – читател во есеите на Кундера повеќекратно е индицирана и демонстрирана: во коментарите за себе како автор/романсиер, во коментарите за себе како читател на сопствените, но и на туѓите романи, во споредбените анализи на конкретни текстови, постапки и теми што го откриваат неговото читателско искуство и содржат пошироки импликации во однос на историјата и теоријата на романот. „Тоа што сакам да го кажам е само едно чисто лично признавање: како романсиер секогаш чувствував дека сум во историјата, односно среде патот, во дијалог со оние кои биле пред мене и дури можеби помалку со оние кои ќе дојдат.“⁶ Впрочем, уште во предговорот на својата книга *Уметност на романот* Кундера го сугерира двојството автор – читател, оградувајќи се од теориската призма на толкување на романескиот жанр и на конкретните романески текстови за да говори исклучиво како практичар – како романсиер и како читател. Подоцна, во книгата *Завеса*, ќе констатира: „Романописецот кој говори за уметноста на романот не е професор кој расправа од катедра. Замислете го многу повеќе како сликар кој ве дочекува во своето ателје каде што од сите страни ве пречекуваат слики, закачени на ѕид. Тој ќе ви говори за себе, но многу повеќе за другите, за романите коишто ги сака и коишто потајно се присутни во неговото дело.“⁷

Есеите на Кундера демонстрираат две рамништа на реализација на конверзивниот однос автор – читател: автореференцијалното и метатекстуалното рамниште. И во двата случаја, тој однос е сугериран во исказите – сведоштва што Кундера ги дава за себе како автор и како читател: од една страна, тоа се сведоштва на автор кој како читател на сопствените дела нуди нивно ретро-активно – дистанцирано објаснување и толкување (автореференцијалната димензија). Од друга страна, тоа се сведоштвата на читател кој како автор ги чита и ги толкува делата на други романсиери (метатекстуалната димензија). На пример, улогата на авторот како читател на сопствените романи ја препознаваме во автоекспликативните коментари што тој ги дава во однос на еден од своите романи: „Во *Книга за смеата и заборавот* кохерентноста на целината е создадена единствено преку единството на неколку теми и мотиви во варијации.“⁸ „Но оригиналноста на приказната за Мирек ја видов на друго место.“⁹ Од друга страна, позицијата на читател и толкувач на туѓите романи Кундера ја потврдува во рамки на признанието за сопствениот читателски однос кон романите на Херман Брох и на Франц Кафка:

6 Кундера, Милан: *Изневерените тестаменти*. Скопје 2000, с. 15.

7 Kundera, Milan: *Zavjesa*. Zagreb 2006, с. 74.

8 Kundera, Milan: *Umjetnost romana*. Sarajevo 1990, с. 74.

9 Исто, с. 128.

„Не можев да ги заобиколам Месечари кои во мојата лична историја на романот заземаат истакнато место, па ги напишав како трет дел Белешки инспирирани од Месечари, низа размислувања кои не тежнеат толку кон анализа на ова дело, колку за да го кажат сето она што му го должам“. Во истата книга е поместен и есејот именуван како „резиме на моите размисли за романите на Кафка.“¹⁰

Меѓутоа, Кундера ја поставува читателската димензија на авторот како општа и нужна состојба на романсиерот (а не само како лично искуство), што го аргументира со конкретни примери. Говорејќи за „историјата на романот видена од ателјето на Гомбрович“ во истоимениот есеј, Кундера го има предвид прегледот на личната историја на романот што полскиот автор Гомбрович ја нуди во рамки на неговите Дневници. Уште повеќе, Кундера ја препознава предноста, но и надмоќта на читањата и толкувањата на книжевните текстови понудени од страна на романсиерот, во однос на оние читања и толкувања што се понудени од позицијата на теоретичарот и низ призма на теоријата. „Рамнодушност кон уметноста, одбивањето на уметноста, алергија на уметноста, една ‚мизомузија‘. Со тоа што историографијата и книжевната теорија сè повеќе стануваат мизомузи, само писателите може да кажат нешто интересно за Рабле ... Во едно интервју Ружди го прашаа што му е омилено во француската литература; тој одговори Рабле и Бувар и Пекише. Овој одговор кажува повеќе од многу долгите поглавја на учебниците.“¹¹ Конечно, Кундера ги посочува и примерите на романескните, структурно интериоризираните демонстрации на улогата на авторот како читател на своите претходници. Во есејот *Љубовта во историјата што се забрзува*, посветен на романите на Филип Рот, вели: „Тука лежи значењето на интелектуализмот на јунаците на Рот, сите професори по книжевност или писатели, постојано размислувајќи си за Чехов, за Хенри Џејмс или за Кафка. Тука тоа не е некакво празно интелектуално покажување на книжевноста заинтересирана за самата себе. Тоа е копнежот на хоризонтот на романот да се зачува минатото време, а ликовите да не и се препуштат на празнотијата каде гласот на предците веќе не би се слушал.“¹² Читателската енциклопедија што Кундера ја афирмира во есеите се темели врз принципот на асоцијативно – споредбените релации што тој ги повлекува меѓу одделните романи. Притоа, компарациите се реализираат низ интертекстуална призма, понудена од страна на искусен романсиер и на посветен читател на романот. Кундера ја следи интертекстуалната селидба на „наследството на Сервантес“ низ историјата на романот, потврдувајќи преку сопствената читателско – толкувачка практика, дека романсиерската

10 Исто, с. 8.

11 Кундера, Милан: *Средба*. Скопје, 2012, с. 77.

12 Исто, с. 37.

продукција и романескната рецепција, нужно, се реализираат евокативно, реминесцентно, асоцијативно, алузивно, низ вкрстени референции, низ потребата од постоење прототекст што ќе се употреби како фон за разбирање. „Со тоа Кафка ме потсетува на Херман Брох ... со тоа Брох ме потсетува на Витолд Гомбрович“¹³ „Токму во светлината на Тера ностра, Месечари го покажува целиот дострел на својот естетски новитет, кој во времето на неговото појавување бил одвај видлив.“¹⁴

Компаративните линкови низ коишто се реактуализираат и се реконструираат романескните текстови, ја имплицираат тезата дека романсиерите за коишто говори Кундера, во истовреме се и читатели на туѓите книжевни остварувања, така што историјата на романот е втемелена врз принципот на „продуктивна рецепција“. Методот на споредбени интерпретации Кундера го применува и врз анализата на одделните книжевни постапки и наративни категории, следејќи ја нивната еволуција кај различни романсиери и во различни фази од историјата на романот, но, еднакво, користејќи ги како повод за препознавање на интертекстуалната поврзаност меѓу романите. На пример, дијахронијата на романот во неговите есеи е втемелена врз компаративниот преглед на приказната, нараторот, ликот, композицијата, врз споредбената анализа на одделни теми и постапки, врз теоријата на жанровите, врз прегледот на поетичките доминанти на модернизмот и врз интермедијалните релации (книжевност – сликарство – музика, книжевност – историја, книжевност – филозофија). Моделот на компаративно читање е присутен во поголем дел од есеите. Во есејот Љубовта во историјата што се забрзува споредбата меѓу Дејвид Х.Лоренс, Хенри Милер, Филип Рот е заснована врз тематската споредба на сексуалната слобода во нивните дела,¹⁵ додека, пак, романескната топографија е повод за споредбеното поврзување меѓу Виена од *Човек без својства* и Филдинговиот Лондон. Во есејот под наслов *Романи кои мислат отворен е патот кон уште една споредба меѓу Брох и Музил*, кои „низ широко отворена врата во романот ја внесуваат мислата како никој до тогаш“.¹⁶ Понатаму, Толстој и Џојс се компарирани низ призма на употребата на внатрешниот монолог, т. е. текот на свеста, додека импровизацијата е препознаена како принцип кој ја ефектуира „слободата со која Рабле, Сервантес, Дидро и Стерн нè маѓепсуваат“.¹⁷ Во читателската визура на Кундера аргументирана е релацијата меѓу романите *Опасни врски* и *Додека умирав*, меѓу Ман и Музил, исто како што „темата на неверојатното“ е повод за споредбата меѓу Ра-

13 Kundera, Milan: *Zavjesa*, с. 51.

14 Исто, с. 151–152.

15 Кундера, М.: *Средба*, с. 36.

16 Kundera, M.: *Zavjesa*, с. 67.

17 Кундера, М.: *Изневерените тестаменти*, с. 17.

бле, Кафка, Шамизо, односно истата естетска тенденција е препознаена како заеднички содржател на романот *Добриот војник Швејк* на Јарослав Хашек и романите на Кафка и Броч.

Рецептивните импликации на конверзијата автор – читател

Пресекот нотирани илустрации на конверзиите автор – читател во есеите на Кундера, несомнено, имаат и пошироки импликации во однос на процесите на читање и толкување на книжевните текстови.

1. Читањето како чин на споредбена контекстуализација

Есеите на Кундера го промовираат авторот – читател кој врз основа на своето читателско искуство ја посредува средбата меѓу различни автори и текстови (како што вели и самиот тој „средбата преку вековите“), препознавајќи ги сродностите меѓу нив. *„На Рабле реагира Стерн, Стерн го инспирира Дидро, на Сервантес непрестајно се повикува Филдинг, со Филдинг се одмерува Стендал, Флоберовата традиција се продолжува во делото на Џојс, низ размислувањата за Џојс Броч ја разви сопствената поетика на романот, Кафка му помогна на Маркес да сфати дека е можно да се излезе од традицијата и да се пишува поинаку.“*¹⁸

2. Читањето како демонстрација на енциклопедиското знаење на читателот

Есеите на Кундера ја илустрираат зависноста на толкувачкиот фокус и интензитет од широчината на читателското искуство како фон врз којшто се остварува секој рецептивен чин. Притоа, селективноста, како нужен механизам низ којшто се реализира рецепцијата, Кундера ја илустрира низ сопственото искуство, приопштено во еден од есеите: *„Јас велам го сакам Џозеф Конрад, а мојот пријател – јас не толку. Но зборуваме ли за истиот автор? Јас од Конрад имам читано два романа, мојот пријател само еден, што јас не го знам. А сепак секој од нас е сигурен дека има точна идеја за Конрад.“*¹⁹

18 Kundera, M.: *Zavjesa*, с. 38.

19 Kundera, M.: *Средба*, с. 67.

3. Читањето како споредбено толкување на конкретни книжевни текстови

Овој толкувачки модел резултира со пошироки теоретски импликации во однос на елаборирање на покомплексни категории од историјата и теоријата на романот. Притоа, како читател Милан Кундера демонстрира необична толкувачка перспектива во однос на романот: методот на компаративно читање на книжевните текстови и автори, препознавањето на најмалиот заеднички содржател во нивните дела и постапки го води до поопшти заклучоци во однос на теоријата и историјата на романот. Токму богатото читателско искуство на Кундера ќе му овозможи да партикуларизира една развојна линија во историјата на романот: „*Романот на свој начин, со својата сопствена логика еден по еден ги разоткри сите аспекти на постоењето: со современиците на Сервантес тој се прашува што е авантура; со Семјуел Ричардсон тој почнува да го испрашува ,она што се случува внатре‘; со Балзак ја открива човековата вкоренетост во Историјата, со Флобер ја истражува terra incognita на секојдневието; со Толстој се занимава со вплеткување на ирационалното во човековите одлуки.*“²⁰ Од друга страна, читателското искуство е фонот врз којшто се поставува уште една развојна линија на романот – историјата на интердискурзивните релации со филозофијата. „*Музил и Броч на сцената на романот ја воведоа суверената и блескава интелегенција. Не за да го претворат романот во филозофија туку врз основа на приказната да ги мобилизираат сите средства рационални и ирационални, наративни и медитативни, за да го осветлат битието на човекот, да направат од романот врвна интелектуална синтеза.*“²¹

4. Читањето како процес на интерпретативна контекстуализација

Рецептивните селидби и трансконтекстуализации на книжевните текстови придонесуваат за нивното постојано смисловно збогатување: тие упатуваат на можноста еден книжевен текст да биде читан и толкуван од страна на еден ист читател во различни периоди, односно од страна на различни читатели во различни контексти, но исто така, тие ја потврдуваат и читателската еволуција. Во таа смисла, индикативна е последната книга есеи *Средба*, која, како што вели авторот во воведната белешка, е „*средба со моите размислувања и со моите спомени: со моите стари теми (егзистенцијални и естетски) и со моите стари љубови (Рабле, Јаначек, Фелини, Малапарте).*“ Практично, голем дел од есеите во оваа книга се интерпретативно – дис-

20 Kundera, M.: *Umjetnost romana*, с. 12.

21 Исто, с. 21.

танцирано враќање кон веќе толкувани (романескни) текстови, теми и категории, така што промената на толкувачкиот ракурс, неговото дополнување и проширување е една потврда за влијанието на контекстот врз чинот на пишување и читање. Во есејот под наслов *Бруталниот гест на сликарот: за Франсис Бејкон*, Кундера ќе забележи: „Денес можам само да ја почнам мојата нова размисла за уметноста на Бејкон преку истиот тој стар текст.“²² Есејот под наслов *Целосното одбивање на наследството или Јанис Ксенакис* носи поднаслов „*текст објавен во 1980 со две интермеца од 2008*“. Подолу во текстот, авторот ќе забележи: „*Додавам во 2008: читајќи ги во мојот стар текст речениците ... спонтано сакав да ги избришам бидејќи тие денес може да се чинат само апсурдни.*“²³

Мнемоничките импликации на конверзијата автор – читател

Конверзијата автор – читател, илустрирана во есеите на Кундера, содржи одредени мнемонички импликации кои посредно ги сугерираат и пошироките мнемотехнички димензии на книжевноста и на книжевниот текст: од една страна, се имплицира мнемоничката димензија на текстот како интертекстуално сеќавање на постојните текстови; од друга страна, се имплицира и мнемоничката димензија на книжевноста, којашто Ренате Лахман ја одредува „како мнемоничка уметност *par excellence*“. И токму во позадината на овие мнемонички перцепции на книжевноста и на книжевните текстови ја препознаваме конверзијата автор – читател: авторската продукција и креација, експлицитно/имплицитно, свесно/несвесно ги трансформира и ги проектира сопствените читателски искуства и сеќавања на прочитаните туѓи текстови – било алудирани, било евоцирани, цитирани или пародирани во рамки на сопствениот текст. Во таа смисла, секое интерпретативно читање на книжевниот текст претставува еден облик на текстуализирана меморија на текстот. „*Ние сите зборуваме за историјата на книжевноста, се повикуваме на неа сигурни дека ја познаваме, но што in concreto е историјата на книжевноста во заедничката меморија? Крпеница со пришиени делови од слики којшто секој од илјадниците читатели преку чиста случајност си ја преработил сам за себе.*“²⁴ Во крајна линија, конверзивното двојство автор – читател ја демонстрира авторефлексивноста на авторската/творечката меморија, нејзината насоченост кон самата себе, со оглед на тоа што писателот го памти процесот на паметење, а неговото книжевно дело функционира како упатување на упатувањето. Во таа смисла, есеите *Што ќе оста-*

22 Кундера, М.: *Средба*, с. 13.

23 Исто, с. 87.

24 Исто, с. 68.

не од тебе, Бертолт? и Забравот на Шенберг ги илустрираат парадоксите и манипулациите на мнемоничките конструкции, коишто се дел од личната и/или колективната (авто)цензура: „Под небото издупчено со една таква испарувачка и илузорна меморија сите сме на милост и немилост на црните листи.“²⁵ Конечно, конверзивното поместување на позициите автор – читател во есеите на Кундера подразбира и своевидна рехабилитација на концептот автор/уметник. Имено, есеите од книгата *Средба* претставуваат интерпретативна (ре)актуализација на плејада уметници – и романсиери и поети и композитори и сликари. Афирмирајќи се низ своите есеи како прониклив читател на романот, како компетентен толкувач на филмски, ликовни и музички текстови, Кундера ќе понуди извонредни читања на ликовните остварувања на Френсис Бејкон, на музиката на Леош Јаначек, на филмовите на Федерико Фелини, како и на романите на Рот, Достоевски, Рабле, Маркес, меѓу другите. Но, во истовреме, дел од тие читања претставуваат своевидна реафирмација и ревалоризација на творештвото на автори кои неоправдано останале маргинализирани, заборавени, без трага во поширокото читателско сеќавање (како, на пример, Анатоли Франс и Курцио Малапарте). Конечно, вистинската мнемоничка димензија на спрегата автор – читател, односно читател – автор ја искажува самиот Кундера во првиот есеј од *Средба*: „Кога еден уметник зборува за друг, тој секогаш зборува (со рикошет, со заобиколување) за самиот себе и токму затоа е заинтересиран да даде мислење.“²⁶

Литература:

GRÜNEVALD – MÖG, Marija, 1987. Istraživanje uticaja i recepcije. *Polja* (Novi Sad), 1987, бр. 335, с. 40–45.

KUNDERA, Milan, 1990. *Umjetnost romana*. Sarajevo: Veselin Masleša.

KUNDERA, Milan, 2006. *Zavjesa*. Zagreb: Meander.

КУНДЕРА, Милан, 2000. *Изневерените тестаменти*. Скопје: Наша книга.

КУНДЕРА, Милан, 2012. *Средба*. Скопје: Табернакул.

ЛАХМАН, Ренате, 2003. Литература создадена од литература: пишувањето како продолжение, пишувањето како одговор и преработка. Во: Кулавакова, К. (прир.): *Теорија на интертекстуалноста*. Скопје: Култура. с. 219–243.

ПАМУК, Орхан, 2013. *Наивниот и сентименталниот романописец*. Скопје: Табернакул.

СТИЛ, Џуди – ВОРТОН, Мајкл: Вовед. Во: Кулавакова, К. (прир.): *Теорија на интертекстуалноста*. Скопје: Култура, стр. 245–294.

25 Исто.

26 Исто, с. 18.

Konverze autor – čtenář (jedno z možných čtení esejů Milana Kundery)

Předmětem zájmu v našem textu jsou eseje Milana Kundery viděné prismatem konverze autor-čtenář. V jeho esejích se tato konverze projevuje opakovaně/vícenásobně: v komentářích o sobě jako o autoru / romanopisci / spisovateli, v komentářích o sobě jako o čtenáři svých vlastních románů, ale i románů jiných spisovatelů, ve srovnávacích analýzách konkrétních textů, postupů a témat, která ho odhalují jako zkušeného čtenáře a obsahují rozsáhlejší implikace vzhledem k historii a teorii románu.

The conversions author – reader (one possible reading of essays of Milan Kundera)

The text is focused on essays of Milan Kundera, interpreted through their illustration regarding the author – reader conversion's point of view. This conversion in Kundera's essays has multiple demonstration: in the comments for himself as author/novelist, in the comments for himself as a reader not only of his own novels, but also as reader of other author's novels, in the comparative analyses of specific texts, processes and topics that reveals his reading experience and contains wider implications regarding history and theory of the novel.